

Markója Csilla

GEREVICH TIBOR ÉS SOKRÉTŰ
HAGYATÉKAABA-NOVÁK VILMOS, JEGES ERNŐ ÉS A KULTÚRPOLITIKA A
HORTHY-ÉRÁBAN

„Jelképes kis történet. Az öreg Gerevich Tibor szívinfarkttal fekszik a Kútvölgyiben; alig van remény a gyógyulására. Már értelmi, idegi zavarai, dühöngései is vannak, s állandóan, ingben-gatyában szökni akar. Közben félőntudatnál állandóan reszket: jönnek a festők, jönnek a szobrászok, és meg akarnak ölni. Szegény, pedig milyen régóta nem vétkezett a modern magyar képzőművészet ellen az olasz neoklasszicizmus jegyében. De hát, úgy látszik, mindenkinek eljő a maga machbeti látomása. Gerevichnek a Gresham-asztaltársaság jutott.”¹ – jegyezte fel 1954-ben kaján rosszindulattal Ortutay Gyula a naplójába. A megörökített anekdotának ugyan a fele sem igaz, de jelképesnek valóban jelképes: Gerevich Tibor művészettörténész halála óta közel egy emberöltő eltelt, de recepcióját a közelmúltig alapvetően a nevével fémjelzett művészeti irányzat, az ún. Római Iskola értékelése határozta meg. Ez a kultúrpolitikai beavatkozás, ez az államilag támogatott, kurzusépítő gesztus az utókor szemében minden mást felülírt, hosszú időkre relativizálta² Gerevich érdemeit úgy az egyetemi oktatás, mint a magyar műemlékvédelem, vagy a középkor-kutatás terén, maga mögé utasítva az intézményi háttér kiépítéséért, megreformálásáért, a korszerű műemlékvédelmi törvényért tett erőfeszítéseket, feledtetve a nagyvonalú, művelt személyiséget, a segítőkészséget,³ magát a *volument*, mely pedig működése minden területén megnyilvánult. (1. kép) A római iskolás ABA-NOVÁK Vilmos műveit a Gerevich-rendezté kiállításokon baráti gesztusként vásároló Mussolini és a nagypolitika árnyéka⁴ vetül a történetre, amelyet jól elmondani embert próbáló feladat.

¹ 1954. május 31. Ortutay Gyula: Napló I. 1938–1954. Sajtó alá rend. Markó László. Budapest, 2009. 507.

² A Gerevich-mérleg legutolsó állásáról P. Szücs Julianna tudósít az *Artmagazinnak* írt recenziójában: Kurátor és kora. Az *Enigma* című folyóirat két számáról. *Artmagazin*, 9, 2011, 3. 20–23. – http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/kurator_es_kora_az_enigma_cimu_folyoirat_ket_szamrol.1314.html

³ Ennek példáját egy Schöpfung-levél formájában jelen számban is megtaláljuk.

⁴ A Horthy-éra értékeléséhez az újabb irodalomból ld.: Frojimovics, Kinga: *I Have Been a Stranger in a Strange Land: The Hungarian State and Jewish Refugees in Hungary, 1933–1945*. Jerusalem, 2007.; Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, 2011. 201–211.; Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon*. Budapest, 2012.; Karsai László: *Szállási Ferenc. Politikai életrajz*. Budapest, 2016.

1. Gerevich Tibor művészettörténész, 1930 k., Gerevich László hagyatékából
© Gerevich László örökösei

2. Gerevich Tibor legyezővel, 1930-as évek.
Gerevich László hagyatékából © Gerevich László örökösei

Az *Enigma* már szentelt két számot Gerevichnek és a Római Iskolának (no. 59. és 60.); most két kötetben a családtagok, a Helsinkiben élő Gerevich-Kopteff Éva, a Magyar Nemzeti Galéria egykori munkatársa, aki a Helsinki Egyetemen a magyar nyelv és irodalom népszerűsítéséért oly sokat tett, és Gerevich Tibor unokaöccse és nevelt fia, a régész Gerevich László gyermeke, ifjabb Gerevich László mesélnek Gerevich Tiborról, visszaemlékezések és a családi hagyatékban fennmaradt levelek és fotók segítségével: az ő segítségük és kitartásuk nélkül mindez nem jöhetett volna létre. Az elmúlt időszakban történt más előrelépés is: Szakács Béla Zsolt Gerevichről írt pályaképe mellett⁵ Molnos Péter kutatásai révén betekintést nyerhettünk a Római Iskola favoritja, Aba-Novák Vilmos életébe és művészetébe, egy monográfia, egy nagyszabású kiállítás és egy, a monográfiát mintegy kiegészítő, alapvető tanulmány segítségével.⁶ Ez utóbbiból az is kiderül, hogy a Római Iskola nem egyszerűen felülről kézivezérelt beavatkozás volt, Gerevich elképzelései ugyanis találkoztak Aba-Novák és más művészek elképzeléseivel, ebben a kölcsönhatásban és egymásrautaltságban formálódtak. Aba-Novák leveleinek közreadása után az is világossá vált, hogy az ambiciózus és tehetséges művész erősen, olykor a zsarolás eszköztől sem visszariadva próbálta meg a némi (ön)íroniával csak „Gazdánkna” nevezett művészettörténészt az általa jónak látott irányokba terelni. Például konkrétan távolmaradásával fenyegette meg a kurátort, (2. kép) amennyiben nem változtat a velencei

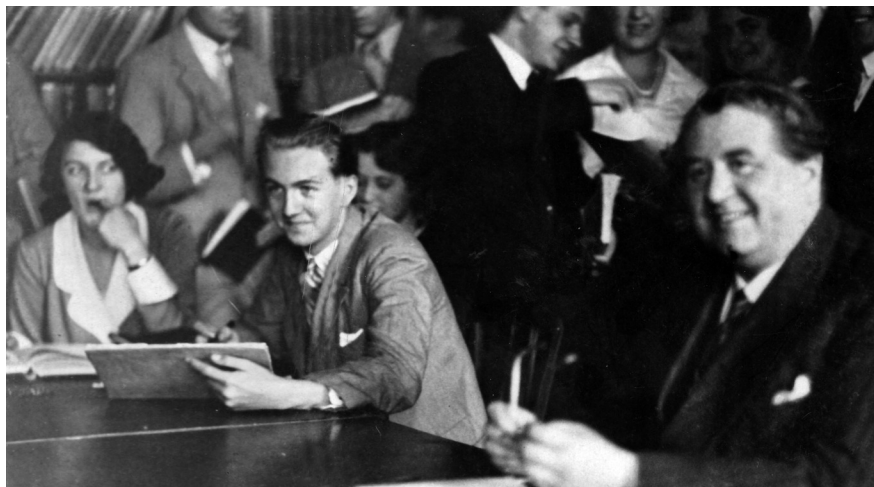
⁵ Szakács Béla Zsolt: Gerevich Tibor (1882–1954). „Emberek, és nem frakkok.” *A magyar művészet-történet-írás nagy alakjai*. Szerk. Bardoly István, Markója Csilla, Budapest, 2011. 179–204.

⁶ Molnos Péter: Újrafestve. Gerevich Tibor és Aba-Novák Vilmos. *Enigma*, 16. 2009. no. 59. 5–36.

Biennálén részt vevő művészek névsorán: s a Gerevich-istálló bemutatkozásának szempontjából ennek valóban volt tétje. Ha Aba-Novák elszántságának okait firtatjuk, vissza kell lépünk a magyar Tanácsköztársasághoz. A fiatal Aba-Novák a „nyolcasok” Berény Róbert műtermét bérelte annak emigrációja után, valószínűleg ismerete, akár másolta is az ott talált műveket, tehát közvetlenül hatott rá a progresszív, a legújabb kutatások szerint még a Tanácsköztársaság idején is aktív Nyolcak-csoport egyik letehetségesebb tagja.⁷ A Tanácsköztársaság azonban végzetesnek bizonyult a magyar modernizmus jövőjére nézve. Herman Lipót (az előző két számunkban a Magyar Nemzeti Galériával együttműködésben megkezdett és most folytatott) naplója révén végig követhetjük a folyamatot, hogyan ábrándult ki a művészek zöme a Tanácsköztársaságból, s noha az avantgárd művészek viszonya a kommunistákhoz elég problematikus volt, hiszen Kassák már a Tanácsköztársaság idején szembefordult Lukáccsal majd Kun Bélával, a Nyolcak vezetője, Kernstok Károly eleve nem vállalt az Őszirozsás forradalom után politikai szerepet, Berény pedig félidőben kilépett a Művészeti Direktóriumból, még így is elmondható, hogy a modern stílusirányzatok képviselői oly mértékben exponálták magukat a Tanácsköztársaság különböző pozícióiban, hogy a bukás után esély nem maradt a szerves, töretlen folytatásra, fejlődésre: szerepvállalásuk hosszú időre meghatározta a modernizmus lehetőségeit és recepcióját Magyarországon. Herman Lipót finom szeizmográfként előre jelezte, de legalábbis pontosan követte az eseményeket, konzervatív művészként 1919 márciusa előtt értetlenkedve, de megengedő jóindulattal szemlélte az avantgárd különféle megnyilvánulásait, mintegy szakmai belügyként kezelve a kérdést, a Tanácsköztársaság első néhány hetében gyanakodva bár, de egy jobb jövőben reménykedve kísérte a kommunista fordulatot, azonban az idő előrehaladtával egyre borúlátóbb, kritikusabb lett, a május elsejei dekorációból kivonta magát és a szakszervezet élén inkább a passzív rezisztenciát segítette, így könnyen igazolták is a bukás után, amit érezhető megkönnyebbüléssel és az avantgárd illetve a „nyolcasok” iránt fokozódó ellenszenvvel fogadott. A sors fintora, hogy a szakszervezeti vezetőnek *Az Est* rajzolójaként a helyszínről kellett a Lenin-fiúk tárgyalásáról, majd kivégzéséről tudósítania, feljegyzéseiből kiderül, hogy sok budapestivel egyetemben tulajdonképpen ekkor értesült a vörös terror mértékéről, s néhány nappal később zsidó származásúként már a fehér terrortól kellett rettegnie. 1919. szeptember 3-án jegyezte fel: „Pólya Tibi érkezett meg Siófokról, festi Horthyt, s most ott erősen benn van a fehérek társaságában. Meséli viselt dolgaikat, melyek feltűnően hasonlítanak a vörös terror dolgaihoz s módszereihez, csakhogy ezt megtorlásnak nevezik.”⁸ Jelen számunkban közöljük 1920-as napló első fejezetét, melyben leszögezi, hogy „jogtalanságnak tartom úgy a proletárok, mint a reakció diktatúráját.” Azonban az (eredetileg még kíváncsisággal vegyes) idegenkedése az analitikus formakísérletektől felerősödött, a modernizmus sorsa az ő művészetében is megpecsételődött, a fiatalok pedig már

⁷ Vö.: Barki Gergely: „A proletárdiktatúra jól tesz az egészségnek” – Berény Róbert, 1919. *Enigma*, 25. 2018. no. 94. 104.

⁸ Herman Lipót naplójegyzetei 1919-ből. II. *Enigma*, 25. 2018. no. 94. 26–27.

3. Gerevich Tibor a művészettörténeti tanszéken, 1930-as évek.

Gerevich László hagyatékából

© Gerevich László örökösei

eleve egy olyan közegbe érkeztek, mely az avantgárdot sok szempontból kompromitáltnak érezte. Molnos így ír Aba-Novák pályakezdéséről: „1919 őszén, a Tanácsköztársaság bukását követően emigráló Berény Róbert kiürült műtermébe három fiatal festő költözött be, kiknek alkotói pályája hosszú éveken át párhuzamos irányban haladt. Aba-Novák Vilmos, Patkó Károly, Korb Erzsébet ebben a Városmajor utcai lakásban teremtette meg annak a közösségnek a csíráját, melyet az utókor – egyszerűsítő és összevonó hajlamának engedve Szőnyi-kör néven kanonizált. A klasszicizáló tendenciák felerősödésének oka, az izmusokkal szembeni általános, Európaszerte tapasztalható, történelem érlelte csalódottság Magyarországon kiegészült azzal a sajátos helyzettel, hogy a századfordulót követő első két évtized progresszív művészetének vezéralakjai a Tanácsköztársaság bukását követően szinte kivétel nélkül külföldre emigráltak. Egyfajta szellemi vákuum alakult ki, aminek »betöltéséhez« a bizonytalan értékű, az idő próbáját ki nem állt közelmúlt helyett a patinás történelmi stílusok adtak tartalmi és formai muníciót.”⁹ Herman Lipót örült ingaként jellemezte ezeket az éveket, ingaként, mely egyre nagyobb amplitúdóval leng ki: az első világháborúba lépés eufóriáját hamar követte a gyász és a csalódás, amit aztán az őszirózsás forradalom majd a kommunista hatalomátvétel rövid eufóriája, majd az abból való kiábrándulás és megtorlás követett. A kizökkent időt nem sikerült helyretolni, a sérelmeket nem sikerült tartósan, mindenkit kielégítő módon orvosolni, s mindez aztán újabb katasztrófához vezetett. A „kommunizmus vallását” (Balázs Béla) egy új tartalomelvűség és a hagyományra támaszkodás vágya követte. Aba-Novák számára a Szőnyi-kör klasszicizmusa sem volt elég „tartalmas”, s hamar felis-

⁹ Molnos Péter: *Aba-Novák*. Budapest, 2006. 14.

4. Gerevich Tibor előad, 1930-as évek. Gerevich László hagyatékából

© Gerevich László örökösei

merte az állami megrendelésekben és a monumentális falképfestészetben rejlő lehetőségeket, bár arra minden bizonnyal nem gondolt, hogy az egyházművészet megújítására Gerevich professzorral (3. kép) közösen tett erőfeszítéseik formai gyümölcseit a nem is oly távoli jövőben éppen a szocreál aratja le monstre pannóival, s a most kiszorított Gresham-kör tagjai kerülnek majd, az ingamozgás logikája szerint pozíciókba. Fontos, és a művészettörténeti kontinuitást igazolja Molnos észrevétele az Aba-Novák monográfiában, miszerint „Aba-Novák tulajdonképpen az avantgárd szigorú, logikai alapú formaképzését alakítja át saját ízlése szerint, ha tetszik, a téma és a mondanivaló hangsúlyos megtartásával humanizálja azt.”¹⁰ Az avantgárd vívmányait Aba-Novák végső soron különböző korszakaihoz tartozó *modorként* használta, a modernizmusnak ez az eltérése Gerevichnek is kimondott szándéka volt: koncepciójának alakulását a velencei Biennálék (az előző Gerevich-számokban közölt) és a milánói Triennálék most lefordításra került katalógus-elő-

¹⁰ Uo., 33.

szavaiban követhetjük nyomon, megjegyezve, hogy az „eltérítés” bizonyos értelemben még mindig az európai modernizmus uralkodó paradigmáján belül értendő, amint arra Gerevich szövegeiben a „modern” szó állandó hangsúlyozása is utal. A „saját”, azaz a kisajátított, a destruktívnak feltételezettel szemben „az építő modernség” iránti vágy egészen különös művek megalkotására ösztönözte a kurátort s művészeit mint társalkotókat: az egyik Triennálén például Molnár C. Pál egy „fém-grafikával”, azaz egy olyan rendhagyó művel volt jelen, mely, ha hihetünk a katalógusnak és a korabeli fotókból nagyítással kinyert, elmosódó jeleknek,¹¹ tulajdonképpen egy festmény kontúrvonalait kovácsoltvas indákkal jelenítette meg térben a falon, de a műalkotás lényegét a kontúrokat megvilágító mesterséges fényforrás jelentette, pontosabban a művészi árnyékok, melyeket az ily módon kivilágított plasztika vetett. Molnár C. Pál egy egész falat kapott, s az ehhez hasonló, a művészekkel szoros együttműködésben készült komplex installáció-tervekkel Gerevich mintegy megelőlegezte a művészettörténész-kurátorok ma ismert ikonikus figuráját. (4. kép) A korszerű művészetről alkotott elképzelése, amelyet kultúrpolitikusként a támogatások és megbízások révén hatékonyan képviselt, sokban hasonlított Aba-Novák leveleiben sűrűn kifejtett véleményére. A művész ezeket az elveket azonban kevésbé politikusan és a művésztsáak iránt nagyobb toleranciával osztotta: „G[erevich] nagy horizontú ember, megértő és a festőktől sokat vár. Mondhatom, hogy itt Rómában, néhány hónapi távlatból nézve Pestet, a pesti piktúrát szinte már elavultnak látom! Időálló művészetet! Nem analitikus kísérleteket, hanem szintézist! Élményt a képre és nem dekoratív ötletet! Milyen kolosszus is az a Rippl! A kép religiozításáról beszélt.”¹² Ugyanebben a levélben értetlenkedve bár, de tisztelettel ír Derkovits híres avantgárd halas csendéletéről, mely nagy port vert fel 1929-ben, a Tamás Galéria *Modern magyar festők* című tárlatán a rá applikált idegen anyaggal, a sztaniolpapírral: „S kielégíti D[erkovits]-ot ez?”¹³ Mert őt nem elégítették ki a formai kísérletek, valami életesebbet, élményszerűbbet akart – paradox módon éppen a Gazda, azaz Gerevich és az általa megreformált egyházművészetben való részvétel hatására vált Aba-Novák kezdetben valóban élménydús festészete egyre ornamentálisabbá, zsúfoltabbá, míg végül art deco-s festményei nem hoztak mást, mint épp a „dekoratív ötletek” öncélú burjánzását.

Ami a műemlékvédelmet illeti, „Gerevich Tibor kinevezésével a korszak egyik legnagyobb formátumú és legenergiusabb művészettörténésze került a hivatal élére. Hamarosan bebizonyosodott, hogy nem csak neki jelentett kihívást a feladat, hanem a MOB-nak is az ő személye. Kiváló diplomáciai érzéke szarkasztikus humorral, nagyvilági, simulékony viselkedése autokrata határozottsággal párosult.” – írta róla Bardoly István tanulmányában.¹⁴ „Nem a szakhivatal létrehozója volt,

¹¹ A szöveg fordítója, Juhász Bálint, a közölt enteriőrfotó idevágó részletéből egy nagyítást készített, melyen kivehetők a különös, a falsíkból kiemelkedő kontúrok.

¹² Molnos 2009. i. m. 8.

¹³ Uo.

¹⁴ Bardoly István: Gerevich Tibor és a műemlékvédelmi törvény. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez I. *Magyar Műemlékvédelem*, 13. 2006. 4–5.

1934-ben még semmiképpen sem, hanem inkább a maga habitusára szabta a hivatalt, az elnök központi szerepével és ennek törvényi legitimációt szerett volna adni. És 1945-ig kisebb-nagyobb zökkenőkkel működtetni is tudta mindezt, mert addig nem változtak a szabályok. [...] Rendkívül sikeres évek következtek: Esztergom, Székesfehérvár, Visegrád, Szombathely. Hatalmas sajtóvisszhang és elismerés [...] Az esztergomi és székesfehérvári ásatások után arra a riporteri kérdésre, hogy »mivel magyarázza a magyar régészeti kutatásoknak ezt az újjászületését?«, Gerevich azt válaszolta: „Azzal, hogy dolgozhatunk. Célkitűzéseink iránt mindinkább növekszik az érdeklődés. Gömbös Gyulának szívügye volt Esztergom, Hóman Bálintban lelkes pártfogóra találtunk, elmélyült történeti tudása iránytűnk volt kutatásaink során. A Műemlékek Országos Bizottsága végre fölébredhetett tetszhalálából. Pár év előtt bizony mostohagyerek-számba ment.”¹⁵ Bardoly állította össze – és Marosi Ernő akadémikus, neves középkor-kutató tanulmányával és jegyzeteivel adjuk most közre – a hajdanvolt MOB irattárban őrzött Lux Kálmán-hagyatékából, illetve a család birtokában lévő Gerevich-hagyatékrészről származó levelekből azt a figyelemreméltó levelezés-blokkot, melyben Lepold Antal esztergomi kanonok az esztergomi Várhegy királyi (majd érseki) palotájának ásatásai során szerzett tapasztalatairól élő egyenes adásban számol be Lux Kálmán építésznek és Gerevich Tibornak. Levelei révén közvetlen betekintést nyerhetünk az ásatás folyamatába, értesülünk a felmerülő problémákról, illetve a nagy felfedezésekről, például annak a freskótöredéknek a megtalálásáról, amit nemrégiben attribúciós kérdések állítottak az érdeklődés homlokterébe. „Gerevich egy régóta esedékes intézményi reform kezdeményezőjeként vette át a MOB vezetését, s amit Esztergomban elvégeztek, paradigmává és egészen a közelmúltig a műemlékvédelem magyar módszerének (»iskolájának«) mintaképévé vált. Olyan hivatkozási alap lett, amelyet annak bizonyítására volt szokás idézni, hogy a magyar műemlékvédelem úgyszólván eleve megfelelt az athéni (1931), majd velencei (1964) chartákban leírt nemzetközi követelményeknek” – írja Marosi. Az, hogy Gerevich mennyire korszerű műemlékvédelmi elveket vallott, kiderül abból a levélből, melyben Lepold panaszkolja a MOB a helyreállítást irányító építészének, Lux Kálmánnak: „Gerevich elnökkel volt alkalmam hosszabban beszélni. Megdöbbsenem a hajlíthatatlan konzervativizmusán. Természetesen helyeslem az elvet, hogy fantáziából restaurálni nem szabad, de a meglevő dolgoknak facsimilékkel való kiegészítését akarnám. Hiszen facsimilét az egész világon alkalmaznak. Ha elromlik valamely régi emlék köve, kicserélik új másolattal. Miért kell éppen nekünk erről lemondani és téglával kiegészíteni a majdnem teljes íveket?”¹⁶ A konzervativizmus itt éppenséggel az ellenkezőjét jelenti: Gerevich nem volt hajlandó belemenni a műemlék ma ismét divatos, úgynevezett „kiepítésébe”, azaz világossá akarta tenni, mi az eredeti és mi a kiegészítés. Hasonlóan modern szellemben készült az a műemlékvédelmi törvény

¹⁵ Uo., i. m. 8.

¹⁶ Ld. jelen számunkban.

5. Jégessy Ernő: Mátyás király tudósai körében, 1940.

Olaj, vászon, 130 x 180 cm.

© Ferenczy Múzeum, Szentendre © HUNGART, 2018

is, melyet ő készített elő, még ha életében nem is került elfogadásra. Unokaöccse és egyben nevelt fia, a budavári ásátásokat vezető Gerevich László, akiről szintén esik szó jelen számunkban, így emlékezett rá: „– Gerevich Tibor a nagybátyám volt. Apám korai halála után nála nevelkedtem, s szinte apa-fiú kapcsolat alakult ki közöttünk [...]. Erős alapot kaptam az alma materben, és nagyszerű indíttatást nagybátyám otthoni útmutatásai révén is. Gerevich Tiborral nemegyszer külföldre, kivált Olaszországba is kijuthattam. Elvitt magával a különböző nagy gyűjteményekbe, s ezeken a »peripatetikus« órákon szinte észrevétlenül sok mindent átvehettem abból, amit tudott. A római Magyar Intézet vonzásában különben is számos ösztöndíjas magyar ifjú művész- vagy tudósjelölttel találkozhattam, és részt vehettem a sajátos szellemi pezsgésben, amely ott létrejött. Együtt ismerkedtünk az itáliai kultúrával, s együtt jártunk a különböző kocsmákba is, jó beszélgetésre, vitára, mámoros életkezdő együttlétekre. [...] Első számú mesterem azért Gerevich Tibor maradt. Igazi szellemi emberként sosem törekedett arra, hogy folytonosan bizonygassa kivételes képességét, nem ontotta tehát szüntelenül a gondolatokat. Megfelelő helyzet kellett ehhez. Egy-egy múzeumlátogatáskor például rendszerint tűzbe jött, szinte »kigyulladt«, mert nemcsak sokat tudott, hanem képes volt az eredeti látásra is. S épp az adta tudományos és erkölcsi súlyát, hogy mindig magát

6. Aba-Novák Vilmos: Gerevich Tibor az Aba-Novákot és Jeges Ernőt tápláló tehénen lovagol, Lányi Dezső: Hóman Bálint mint ülő Buddha, készült a Fészek farsangi művészbáljának ideiglenes dekorációjaként, 1936-ban. Fotográfia. Gerevich László hagyatékából © Gerevich László örökösei

a forrást vizsgálta meg, s arról alkotott sajátos véleményét. Forrástiszteletre s az új anyag gyűjtésének elháríthatatlan fontosságára tanított engem is.”¹⁷ (VI. tábla)

A Római Iskola ideológiai indíttatású művei között akadnak egészen meghökkenítő alkotások is, mint például Jeges Ernő *Mátyás király tudósai körében* című festménye, melyet nemrégiben vásárolt meg a szentendrei Ferenczy Múzeum. (5. kép) Ezen a képen, ahogy Marosi írja a múzeumban tartott előadásában, minden „a quattrocento bűvöletében áll. Ezt tanította Gerevich, ez állt az élen a római magyar akadémia értékrendjében, s ennek a követése modernséget is jelentett ebben az időszakban.”¹⁸ A quattrocento bűvöletét úgy kell érteni, hogy ez a mű egy reneszánsz-utánérzés, azaz szervilisen megfelel annak a kultúrpolitikai direktívának, mely Mátyás korát tűzte zászlajára és olaszos jelleget követelt meg, s Jeges, aki a Tanácsköztársaságban úgymond „priuszossá” vált (több plakátot is készített, például

¹⁷ Nádor Tamás: A régészet bizonyítás. 10 kérdés Gerevich Lászlóhoz. *Magyar Ifjúság*, 1987. október 30. 30–31.

¹⁸ Marosi Ernő: Művészet Mátyás király és Gerevich Tibor udvarában. Jeges Ernő képe a szentendrei múzeumban. *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Szerk. Horn Ildikó et al. Budapest, 2016. II.: 485–516.

„Fel a proletárság védelmére! Testvér segíts!” felirattal, szuggesztív vörös-fekete színvilágú vöröskatonával), a mecénás-ábrázolások hagyományának is adózva a reneszánsz kosztümös jelenetbe, melynek háttéréül (az 1919-ben szintén aktív) Lux által elképzelt Budavár kullisszái szolgálnak, Mátyás tudósai közé fő helyre buzgón Gerevichet is belefestette. De nem ez Gerevich egyetlen ismert ábrázolása.¹⁹ A Római Iskola művészei körében a Gazda személye szemlátomást szeretetteljes évődés és egyben meglepő önreflexiók tárgya. Mintha a művészek maguk is érezték volna, hogy nincs minden rendben ezzel a központilag támogatott mecénatúrával, Gerevichet az életükben betöltött szerepét aláhúzó, egyben kifigurázó karikatúrák sokaságán örökítették meg, ám ezek ajándékok voltak, kedves meglepetések, amiket az érintett szemlátomást hiúsága legyeztetéseként, vagy pajkos ugratásokként fogott fel, de mindenképpen nagyvonalúan, humorral kezelt. Pedig ezek néha egészen széles kör előtt jelentek meg. Míg Jeges festményén a bújtatott Gerevich-portré egyszerre lehetett politikai reprezentáció, kriptoportré, művésztörténeti farce, ugyanakkor a hódolat, a behódolás jele, a Fészek művészklub farsangi mulatságára kidekorált falak Aba-Novák lehengerlő őszinteségével közvetítik az ironikusan felfogott valóságot. A képen Gerevich egy fejőstehénnel lovagol, melynek csecsén, a római farkas mintájára, két művész, maga az alkotó, Aba-Novák Vilmos, és (feltehetően) Jeges Ernő csügg. (6. kép) Az enteriőrben teret kap még Gerevich legfőbb támogatója, Hóman Bálint kultuszminiszter Buddha pózában, ahogy őt (a Tanácsköztársaság idején a május elsejei felvonulás dekorációján is dolgozó) Lányi Dezső egy karikatúra-szoborral megörökítette. Az 1936-ban rendezett mulatságról az a Falus Elek, aki 1919-ben a május elsejei dekorációnak az egyik fő kitalálója volt,²⁰ tartott lelkes beszámolót a *Színházi Élet* hasábjain: „a remek, ellenállhatatlan tehetségű Aba-Novák munkája, a nagy kultusz-fejőstehénnel. Ez már nem is alkalmi

7. Falus Elek cikke a Fészek farsangi báljáról a dekorálásban közreműködő művészek karikatúráival.

Repr. *Színházi Élet*, 26, 1936, 10.

¹⁹ Ld.: Kerny Terézia: Galeotto Sive Tiburtius – Adalékok Gerevich Tibor portréikonográfiájához. *Enigma*, 16. 2009. no. 60. 136–147.

²⁰ Ld. Markócs Csilla: „Vörös posztó.” Városinstalláció 1919. május 1-én a források tükrében. *Enigma*, 25. 2018. no. 94. 147–215.

8. Gerevich Tibort ábrázoló karikatúra-falkép. Fotográfia.

Gerevich László hagyatékából © Gerevich László örökösei

dekorálás, hanem egy nagy önleplezés az alkotójáról. Nem kell szégyenkeznie, kiváló művész lepleződött le. Jeges Ernőnek sem kell nagy művészfelvonulásáért magát szégyellnie, még ha olyan erős szomszédságba került is, mint Aba-Novák, Lányi Dezsőről és zseniális Buddhájáról nem is beszélve, Jeges minden ízében festői kvalitással oldotta meg ezt a fantasztikusan nagy felületet, tele humorral, remek színekkel és pompás rajzú figurákkal.”²¹ (7. kép) Jeges Ernő is ábrázolta Gerevichet, mégpedig ahogy kézen fogva vezeti művészettörténész tanítványai seregét (a képet ld. Gerevich László visszaemlékezésében). Talán 1938-ban, egy a művészcsere-programot népszerűsítő bálra készülhetett az a falkép, melyen Gerevich éppen Czumpf Imrét lövi ki, ki tudja, melyik művészeti központ irányába. (8. kép) Joviális, testes alakja, immár a kockás nadrág nélkül, azon az érmen is megjelenik, amelyet Mikus Sándor készített, s melynek felirata szerint Gerevich a jó kertész, ahogy kultúrpolitikusként megújítja, nyesegeti a művészet/a tudás öreg fáját, ami akkor „tele volt fiatal hajtásokkal.” (9. kép) Gerevich remek előadó volt, tolongtak az előadásain, lelkes fiatalok várták a szemináriumán, ahogy azt a korabeli sajtó képen is, (10. kép) írásban is megörökítette: „Nagy várakozások és elsőrangú műélvezet. Gerevich a legfinomabb, legfordulatosabb előadók közül való. Súlyra és formára mindig nobiles, amit mond vagy ír. Konceptiója van, hatalmas viadukttal íveli át azt a meglehetősen

²¹ Incze Sándor: A miniszter a bálon. *Színházi Élet*, 26, 1936, 10. (március 1-7.) 6.; Falus Elek: Akik a bált dekorálták... uo., 15-20. Köszönöm Molnos Péternek, hogy felhívta a cikkekre a figyelmemet.

ismeretlen világot, mely középkori művészetünk felett sötétlik. [...] Nagy élvezettel hallgatja mindenki összehasonlító stíluskritikai fejtegetéseit. És talán csak az örök kétkedők gondolják, hogy a szeretet néhol a magyar kismesterek iránti túlzásokra ragadtatja a nyugateurópai műveltségű, de izzó magyar szenvedélyű kitűnő tudóst, a keresztény archeológia egyetemi professzorát.”²² A „súlyra és formára nobiles”, közismerten életszerető,²³ Itáliáért rajongó professzor óráit előszeretettel látogatták a szebbik nem képviselői, női tanítványait egyenesen Gerevich-görölknek nevezték. (11. kép, VII. tábla) Szűkebb tanítványi köre 1941-ben a tanteremben, a Szent György szobormásolat tövében rendezett (III. tábla) Mikulás-

9. Mikus Sándor bronz Gerevich-érmének hátoldala, 1939.
Magántulajdon. Repr. Molnos Péter:
Aba-Novák, 2006. 30.
© HUNGART, 2018

ünnepeken egy kézzel készített kis könyvecskét adott át neki, melyet szintén Jeges Ernő alkotott, ebben Gerevichet többször is lerajzolta a katedrán, az egyes versikék pedig az akkor még egyetemista, mára többségükben a tudománytörténet lapjaira tartozó tanítványokat örökítik meg – talán az utolsó pillanatban még megfejtendő utalásokkal. A füzet – amelynek sok lapját közöljük jelen számunkban – például a következő rigmust tartalmazza Jeges Ernőről: „Sansovinón át / Rájött a Prof / Ernő nála is jobb / bestimoló. / Gondolta, ha magán- / tanára lesz, / nem zavarog majd / mint mázólo.” (12. kép) A Prof itt nem más, mint Gerevich, akinek a művészek az orra alá dörgöltek az örök vádat, miszerint „aki csinálja, jobban is érti”, azonban aligha engedhették volna meg maguknak ezt az évődést, ha Gerevich műértői, műmeghatározói képességei nem álltak volna vitán felül.

Gerevich a hitleri időkben is kitartott szeretett Itáliája és az olasz orientáció mellett, 1945 után feltehetően németellenessége miatt igazolták. Megtarthatta ugyan pozíciói egy részét, de az ötvenes években nem találta, nem is találhatta a helyét. Volt tanítványai, kollegái ellátták megbízásokkal, de az elvárt esztergomi topográfiaival már sosem készült el. Nem véletlen, hogy néhány soros nekrológját a Boldizsár Iván és Parragi György szerkesztette *Magyar Nemzet* közölte, temetéséről szinte egyedülként értesítve, pedig sírjánál Fülep Lajos, Dobrovits Aladár, Dercsényi Dezső és Genthon István búcsúztatták: „Gerevich Tibor egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem történettudományi kara művészettörténeti tanszékének professzora június 11-én súlyos szívbetegségben 72 éves korában elhunyt. Gerevich

²² Fél százéves a Régészeti Társulat. *Műgyűjtő*, 3, 1929, 22.

²³ Ld. ehhez: Markója Csilla: Gerevich Tibor görbe tükrökben. *Enigma*, 16. 2009. no. 60. 5–48.

10. „Pillanatképek Gerevich Tibor előadásáról és a művészettörténeti szeminárium munkájáról”, 1931. Repr. *Pesti Napló Képes Melléklete*, 1931. 577.

Tibor a két világháború közötti időben élénk és tevékeny szerepet vitt a tudományos és kultúrpolitikai életben. Az európai művészetkutatás terén már kora fiatalságától kezdve jelentős munkásságot fejtett ki és főleg az olasz művészet, az olasz barokk

11. Gerevich Tibor a katedrán, 1931.
Gerevich László hagyatékából © Gerevich László örökösei

tárgyi és elvi kérdéseinek publikálásában Európa-szerte tekintélyt vívott ki. Az olasz művészet iránti rajongása mellett életcélul tűzte ki az eddig elég mostohán kezelt régi magyar művészet feltárását és megismertetését. Ő maga és tanítványai nagy munkát végeztek a hazai kutatások terén s munkásságuk – alapvető eszmei tévedések ellenére is – sok értékes, ma is használható eredménnyel gazdagította a magyar művészettörténet tudományát. Sajnálatos, hogy a humanista művészetnek ez a jelentős kutatója hosszú ideig olyan kultúrpolitikai célokat is segített, olyan mozgalmakban is szerepet vállalt, melyek szemben állottak a humanista tudomány eszméivel. Főműve, mellyel alapvető munkát hagyott maga után, a *Magyarország románkori emlékei* című, anyagközlésében gazdag, irodalmi színvonalon megírt alkotása. A műemlékvédelem egész életén át foglalkoztatta, az ő nevéhez fűződik a nagyjelentőségű esztergomi leletek és Visegrád feltárása, számos vidéki városunk műemlékeinek restaurálása, az első modern műemléki topográfia kiadása. Gerevich Tibor egészen betegsége elhatalmasodásáig, a legutóbbi hónapokig, nagy szeretettel látta el egyetemi katedráját. Jelentős tudományos eredményei a nemzet közkincsét gazdagítják, méltán támaszkodhat pozitív eredményeire az új magyar művészettörténet.”²⁴

²⁴ Gerevich Tibor meghalt. *Magyar Nemzet*, 1954. június 12. 4.

12. Jeges Ernő: A tanszéki Mikulás-ünnep alkalmából Gerevich Tibornak készített karikatúra-albumból, 1941. „Jeges Ernő.” Papír, ceruza, akvarell. Gerevich László hagyatékából © Gerevich László örökösei © HUNGART, 2018